

УДК 902.3(477.72-22)«2020»(045)

РЕЗУЛЬТАТИ АРХЕОЛОГІЧНОЇ РОЗВІДКИ НА ТЕРИТОРІЇ
КАМ'ЯНСЬКОЇ СІЧІ ТА В ОКОЛИЦЯХ СЕЛА РЕСПУБЛІКАНЕЦЬ У 2020
РОЦІ

Анатолій Волков

науковий співробітник

Національний заповідник «Хортиця»

ORCID - 0000-0002-9381-8447

У статті розглядаються результати археологічних досліджень, проведених на території Кам'янської Січі та в околицях с. Республіканець Бериславського району Херсонської області у 2020 році. Співробітниками Національного заповідника «Хортиця» досліджено об'єкт, який датується скіфським часом, та проведені охороні дослідження на території колишньої Січі.

Ключові слова: шурф, катакомба, скіфи, амфора, намистина, Січ.

The paper describes the main results of the archaeological researches conducted in 2020 on the territory of the Kamyanka Sich and the surrounding areas near the villages of Respublicanets (Beryslavsky district, Khersonska oblast). Specialists of the National Reserve Khortytsya investigated the site, which dates back to the Scythian period, and conducted a preservation survey on the territory of the former Sich.

Keywords: sondage, catacomb, Skyths, amphora, bead, Sich

В серпні 2020 року експедицією Національного заповідника «Хортиця» були проведені археологічні дослідження на території колишньої Кам'янської Січі та в околицях села Республіканець (Рис. 1). У 2020 році було два пріоритетних завдання. По-перше – це дослідження території ремісничого передмістя, де свого часу розташовувались виробничі ділянки. За даними письмових джерел XVI-XVIII ст. відомо, що такі виробничі центри існували при більшості Січей. Вони мали за мету задовольняти всі

потреби козаків у виробах ремісничого виробництва, тож на Січі жили представники різноманітних ремесел – котлярі, пушкарі, слюсарі, шевці та інші [8]. По-друге, було продовжено дослідження виявленого у 2019 році могильника на схід від села Республіканець (Рис. 2).

Територія Кам'янської Січі неодноразово досліджувалась починаючи з першої чверті ХХ ст. Перші візуальні обстеження та опис Січі зробив співробітник «Одеського товариства історії та давнини» М.І. Вертильяк у 1844 р. [2].

О.С. Афанасьєв-Чужбинський у 1856 році відвідав залишки Кам'янської Січі та описав на територію занедбаного козацького цвинтаря [1, с. 303].

Д.І. Яворницький зробив опис і план Січі. Користуючись матеріалами Д.І. Яворницького, В.І. Гошкевич уточнює ситуаційний план, проводить археологічні дослідження на території Січі та знаходить ґрунтовий могильник золотоординського часу на мисі Стрілка [5, с. 5-6]. Саме В.І. Гошкевич вперше припустив, що цвинтар рядових козаків був відокремлений від могил старшини, а сама Кам'янська Січ використовувалась двічі з перервою у кілька років.

В 30-х роках ХХ ст. тут активно працювали М.Л. Макаревич, Я.В. Краєвський, М.Л. Мейєрсон. Але їх напрацювання та звіти зникли під час Другої Світової війни. Подальші дослідження проводилися Ф.Б. Копиловим та О.М. Апанович у 1939, 1941, 1951, 1953 рр.

В 1972 році охоронні розкопки розпочинає експедиція Державного історико-культурного заповідника на о. Хортиця під керівництвом В.Є. Борисова, А.Л. Сокульського. В 1974 році під час проведення археологічних робіт під керівництвом А.Л. Сокульського було досліджено козацькі курені [9].

З 1988 по 1991 роки на території Кам'янської Січі продовжуються археологічні дослідження на чолі з В.Є. Ільїнським та А.В. Козловським. В

ході яких було уточнено межі Січі, її розміри, зафіксовано і частково досліджено кладовище XVII ст. [6].

У 2009 та 2011 роках зусиллями працівників Національного заповідника «Хортиця» проводяться археологічні розвідки в околицях села Республіканець та на території колишньої Кам'янської Січі [7].

У 2017 році співробітниками НЗХ досліджується прилегла до Кам'янської Січі територія в околицях села Республіканець. Досліджено поховання на місці старого кладовища, яке розташоване на лівій береговій смузі р. Кам'янка [4].

Під час робіт 2019 року було досліджено два кромлеха. Один виявився повністю пограбованим. Інший вміщував кістяк дитини, за даними антропологічного аналізу – віком 9-12 років [3]. Супроводжуючого матеріалу, який би допоміг ідентифікувати та датувати обидва поховання, не зафіксовано. Тому основною метою досліджень 2020 року було виявлення нових поховань та датування усієї пам'ятки для подальшого складання наукової документації та постановки щойно виявленого об'єкта під охоронний статус.

На місці однієї із кам'яних закладок вирішено закласти розвідувальний розкоп розміром 6 x 5 м, орієнтацією північ-південь.

Територія представляє собою степову ділянку з нахилом до берегової смуги. На відстані 3,5 м на південний захід знаходиться невеликий байрак з кущами шипшини, дикої груші та глоду. На відстані 17 м на схід від розкопу розташована смуга німецького окопу. На відстані 43 м на північ розташовано розкоп № 2 2019 року (Рис. 3).

Скупчення каміння має витягнуту напівсферичну форму, орієнтоване по лінії північний захід – південний схід, розміром 3,5 x 2,6 м. Каміння в середньому розміром 15-20 см, розташоване на різному рівні, частина стягнута вниз по схилу, дрібне каміння порушене. В основі закладки – місцеве необроблене вапнякове каміння розміром 30-40 см, менше –

використанні для забутовки. У дерновому прошарку зустрічаються невеликі фрагменти античної кераміки, зокрема, руків'я від амфори, а також поодинокі уламки від боєприпасів Другої світової війни. Серед каміння виявлено вістря скіфської трилопатевої стріли (Рис. 4).

Дві поховальні ями фіксуються на глибині 1,36-1,10 м від Р(0). Ями підовальної форми, розміром 1,60 м (яма № 2) та 1,02 м (яма № 1), орієнтовані по лінії північний схід – південний захід. Краї нечіткі, особливо у меншої ями № 1. В заповненні ями № 1 виявлено фрагмент ручки амфори.

Структура ґрунту ями № 1 темного кольору, змішана. Розміри – 1,20 x 1,15 м. Глибина ями в середньому 0,32 м від рівня фіксації. На дні ями зафіксовано дрібний фрагмент червоноглиняної кераміки (амфора). В заповненні зустрічається дрібне каміння розміром до 3 см, а також дрібний фрагмент вугілля 1 x 1 см.

Структура ґрунту ями № 2 темного кольору, змішана. Розміри ями – 2,7 x 1,6 м. В північній частині – більш пухкий структури. В заповненні зафіксоване обвуглене насіння, два дрібних фрагменти ліпної кераміки. В південній частині ями № 2 зустрічається каміння середнього розміру (25-30 см). Після вибірки двох ям зафіксована сходинка між ямою № 1 та № 2, висота – 0,28 м, довжина – 0,95 м. Вони складають єдину конструкцію, де яма № 1 була входною до поховальної № 2. У східній стінці ями № 2 зафіксовано фрагмент кістки поганої збереженості розміром 3 см. В південній частині ями № 2 серед завалу каміння зафіксовано зуб людини, фрагмент червоноглиняної кераміки. В заповненні зустрічається печина. Північна частина ями № 2 частково пошкоджена перекопом. В стінці виявлено кістки ніг людини, пошкоджені при пограбуванні. Після вибору каміння в південній частині ями зафіксовано сходинку до наступної камери, вхід було завалено згори. Висота сходинки – 0,35 м, ширина 1 м. Встановлено, що яма № 3 була катакомбою, склепіння якої було знищено глибокою оранкою в середині XX ст. В заповненні ями № 3 фіксується ґрунт

темного кольору із вкрапленнями дресви, перепаленої глини та деревного вугілля. Розміри ями № 3 – 2,20 x 1,10 м.

В ямі № 3, яка є поховальною камерою, виявлено кістки людини на різних рівнях поверхні, що свідчить про зрушеність кісток та про пограбування досліджуваного об'єкту. Кістяк фіксується на глибині 1,5 м від рівня сучасної поверхні. Положення кістяка – витягнуто на спині, орієнтація північний схід – південний захід, головою на північний захід. *In situ* збереглась нижня частина від тазових кісток до пальців ніг. Верхня частина кістяку порушена. Дві ліктеві кістки лежать не в анатомічному порядку, вище за рівень дна поховання на 0,30 м. Череп не виявлено, на місті його імовірного розташування виявлено каміння (розміри 12-14 см). Каміння частково перекриває одну з плечових кісток. Окремо в різних місцях заповнення ями № 3 зафіксовано три зуби. Судячи з положення кистей рук, вони були схрещені в районі тазу. Загальна довжина кістяку – 1,54 м (Рис. 5).

Серед кісток знайдено намистину біконічної форми біло-блакитного кольору, діаметром 5 мм, отвором 1 мм.

Під західною стінкою розкопу на глибині 0,60 м від рівня сучасної поверхні виявлено уламки античної амфори хіоського типу. Уламки розтягнуті вздовж стінки розкопу, скоріш за все, є залишками тризни. Вздовж західної стінки також виявлено два розвали ліпної посудини з пальцевими вдавленнями, слабкого випалу в поганій збереженості. Глибина залягання – 0,50-0,60 м (Рис. 6).

За декілька останніх років берегова смуга Каховського водосховища в місці розташування колишньої Кам'янської Січі зазнала значних руйнівних втрат. Тріщина довжиною 50 м та шириною близько 2,5 м проходить вздовж берега, що найближчого часу неминуче приведе до його руйнації. На ерозійній ділянці було вирішено закласти п'ять розвідувальних шурфів для виявлення об'єктів, яким загрожує знищення.

Територія дослідження представляє собою похилий схил берегу, від тріщини до обриву в середньому 5,10 м, територія вкрита степовою рослинністю (ковила, молочаї, полин та ін.). Обмежена з півночі та півдня невеликими ярами з кущами бузку, дикої груші, лоху та абрикосу. За 4,2 м на північ від закладених шурфів розташовуються залишки водопостачальної системи XIX ст. поміщика Агаркова.

У 2020 році закладено п'ять розвідувальних шурфів орієнтацією схід-захід, розміром 2 x 1 м, з відстанню 3 м один від одного. Заповнення шурфів не несе слідів культурного шару. Складається зі світло-гумусованого прошарку щільністю в середньому 0,20 м, лесовий шар починається приблизно на глибині – 0,50 м. Подекуди в заповненні зустрічається дрібне каміння вапнякового походження. П'ятий шурф закладено на відстані 30 м на південь вздовж берегової смуги. Стратиграфія відповідає шурфам № 1-4.

Подальші розвідувальні роботи змістились на 73 м на захід від розвідувальних шурфів, де в ході візуального огляду було виявлено два великих пласких камені, що лежали на поверхні. Розміри каміння – 74 x 57 см та 67 x 40 см. Закладено шурф розміром 2 x 2 м по лінії північ-південь. Верхній дерновий прошарок насичений сучасним брукхтом у вигляді металевих дротів. Далі іде щільний жовто-сірий мішаний ґрунт щільністю 0,30 м, після нього йде ґрунт темного кольору, м'якої структури щільністю 0,40 м. Лесовий прошарок починається на глибині 0,63 м від рівня сучасної поверхні. Культурного прошарку не виявлено.

Ще один розвідувальний шурф закладено ближче до берегової смуги зі сторони козацького передмістя. Розмір шурфу – 2 x 2 м. За верхнім дерновим прошарком спостерігається велика кількість металургійного шлаку, уламків кераміки, металевих виробів, кісток тварин та риби. Ймовірно, це був смітниковий викид. Під дерновим прошарком ґрунт темний, насичений зеленим заповненням із дрібними фрагментами вугілля.

Основні висновки археологічних досліджень у 2020 року в околицях села Республіканець Бериславського району Херсонської області:

1. Досліджено територію берегової смуги, довжиною приблизно 50 м, яка поступово зазнає руйнації і згодом обвалиться в Каховське водосховище. Закладено 5 розвідувальних шурфів, які не виявили наявності культурного прошарку чи слідів людської діяльності.

2. Досліджено об'єкт, який на поверхні фіксувався, як кам'яна споруда (закладка чи кромлех), а по факту виявився об'єктом середини ХХ ст.

3. На передмісті зафіксовано викид металургійного шлаку, кісток тварин та риб, битої кераміки. На місті викиду було закладено розвідувальний шурф, який засвідчив сліди смітничового заповнення у верхніх прошарках. На півдні та заході від шурфу розміщується більш потужний смітничовий об'єкт.

4. На місці досліджень 2019 року в околицях села Республіканець продовжились роботи, які виявили кам'яну споруду (закладку). Об'єкт виявився катакомбою з трьох пов'язаних між собою ям (1 – вхідна яма; 2 – яма з пограбованим похованням; 3 – яма з похованням, частково пошкодженим гризунами та грабіжницьким перекопом). Від одного із поховань майже нічого не залишилось. Інше майже повністю пограбовано, що підтверджується наявністю грабіжницького прокопу в західній стінці катакомби, яка частково зруйнована глибокою оранкою. За наявними археологічним предметам (стріла, намисто, амфора та ін.) об'єкт можна віднести до скіфського поховання, яке датується IV-III ст. до н.е. Якщо врахувати той факт, що кам'яні споруди 2019 року (кромлехи) знаходяться в безпосередній близькості, один у 40 метрах на північ, інший у 60 м на південний захід, можна зв'язати ці об'єкти в єдиний комплекс та зробити припущення про наявність на цій ділянці могильника, який датується скіфським часом.

Таким чином, пам'ятка потребує подальшого дослідження, по-перше, для встановлення охоронних меж, по-друге, для атрибутування та визначення приналежності щойно виявлених об'єктів до певної археологічної культури. Об'єкти повинні бути взяті під охорону місцевими органами охорони пам'яток історії та археології.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьєв-Чужбинський О.С. Нариси Дніпра. Львів: Видавництво «Апріорі», 2016.
2. Вертильяк М.І. *Записки одесского общества истории и древностей*. Т. I. Одесса, 1844.
3. Волков А.В. 2019. Звіт про проведення археологічної розвідки на території Кам'янської Січі у 2018 році. Науковий архів ІА НАНУ.
4. Волков А.В. 2020. Звіт про проведення археологічної розвідки «Республіканець – 2019». Науковий архів ІА НАНУ.
5. Гошкевич В.И. *Летопись музея за 1913 год*. Вып. 5. Херсон: Изд. гор. упр., 1915.
6. Ильинский В.Е. 1989. Отчет об исследованиях на Каменской Сечи в 1989 г. Науковий архів ІА НАНУ.
7. Ильинский В.Е. 2009. Отчет о работе археологической экспедиции Национального заповедника «Хортица» на Каменской Сечи и о. Тягинь (Бериславского района, Херсонской области). Науковий архів ІА НАНУ.
8. Петрашина П.Д. Залізообробне та гончарне ремесло Кам'янської Січі. *Краєзнавство Запорозжжя*. 2017. № 3.
9. Сокульський А.Л. 1974. Отчет о работе ДАЭ – 1974. Науковий архів ІА НАНУ.

Рис. 1. Ортофотоплан мису Стрілка з позначенням місць досліджень у 2020 році

0 100 м

Рис. 2. Загальний план території досліджень в околицях с. Республіканець у 2020 році

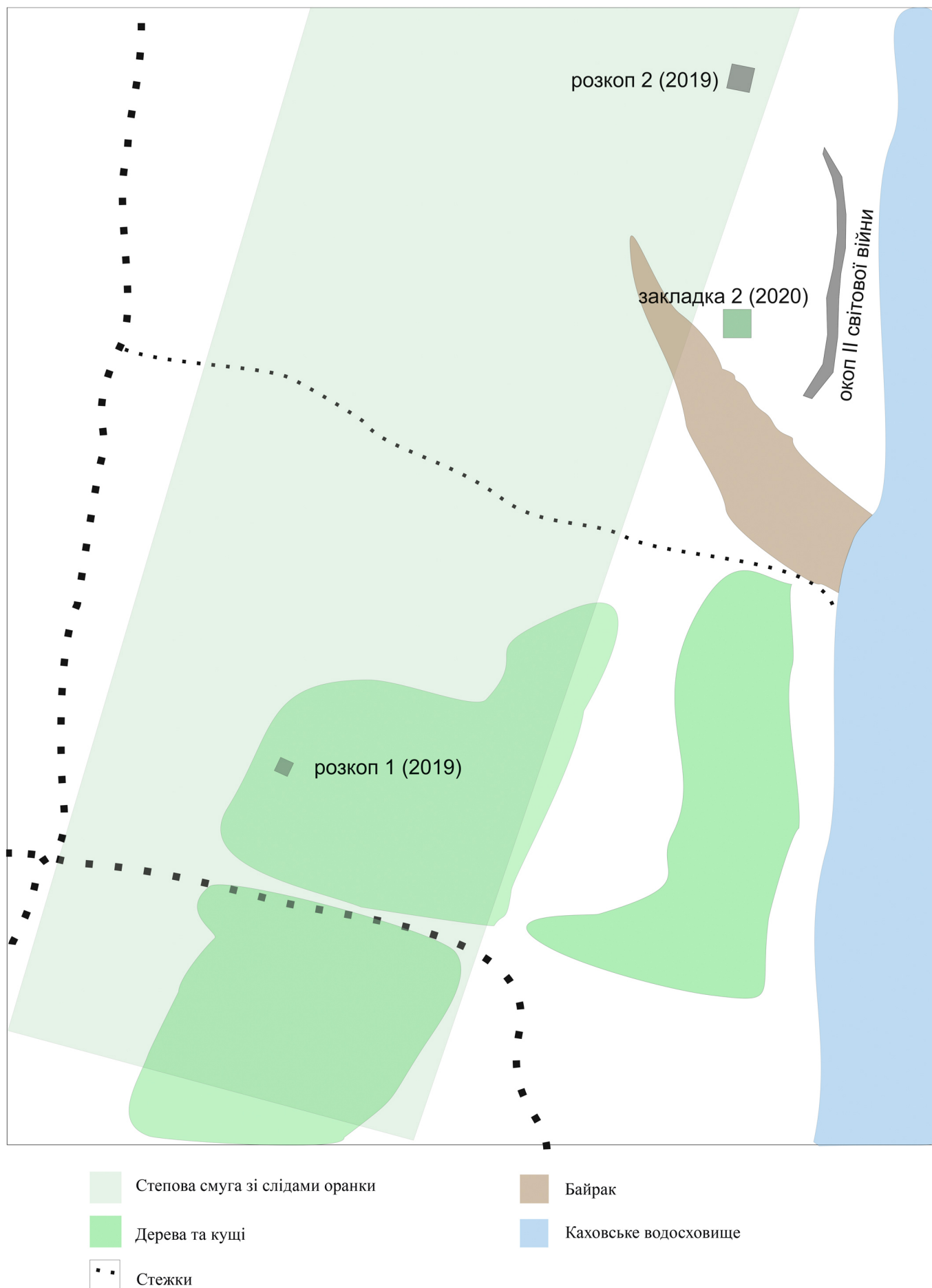

Рис. 3. Фото території дослідження в околицях с. Республіканець з півночі та з півдня. Вид зверху на територію дослідження

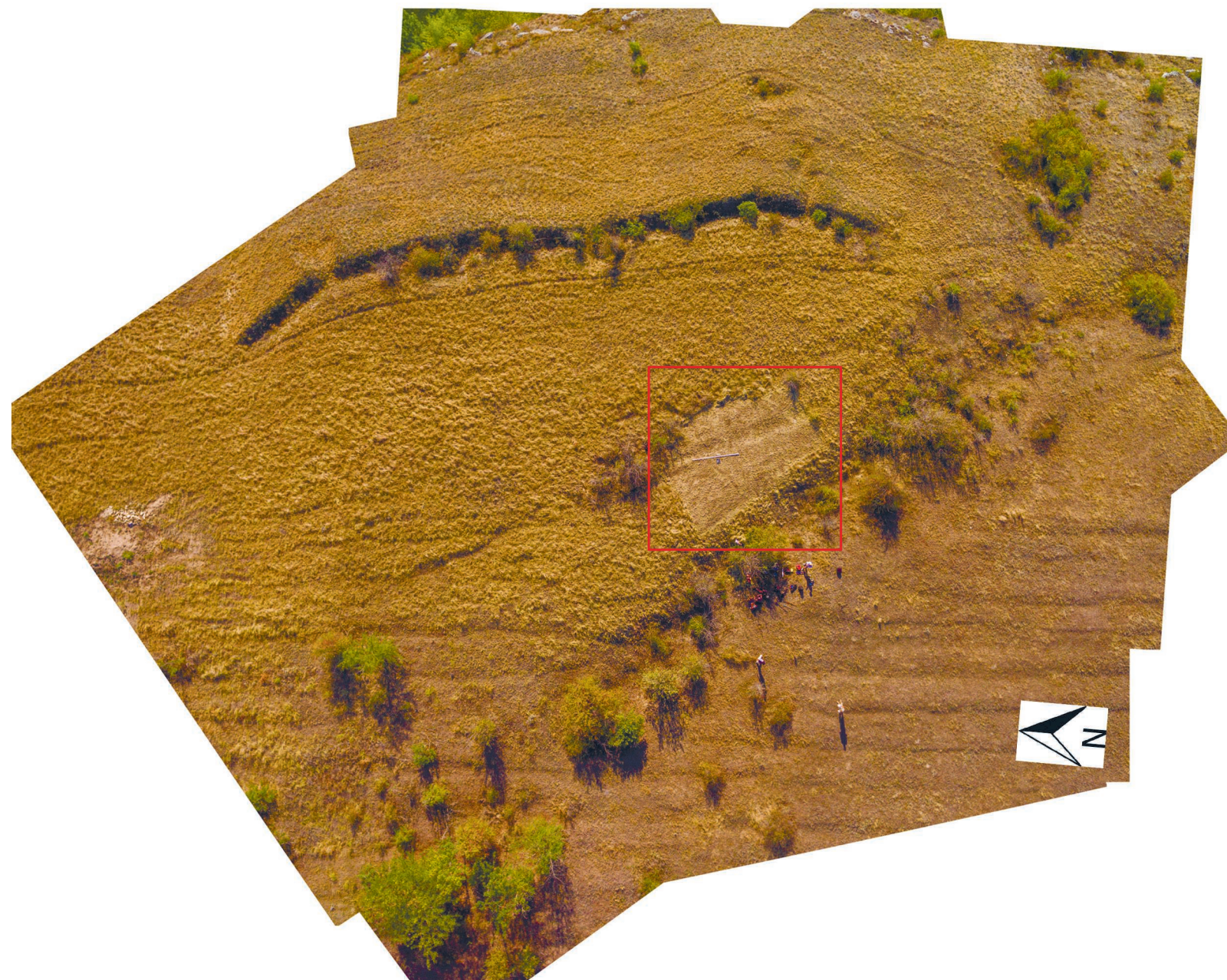

Рис. 4. Креслення кам'яної закладки після розчищення

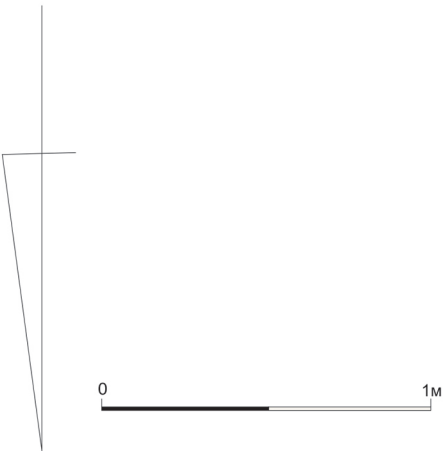
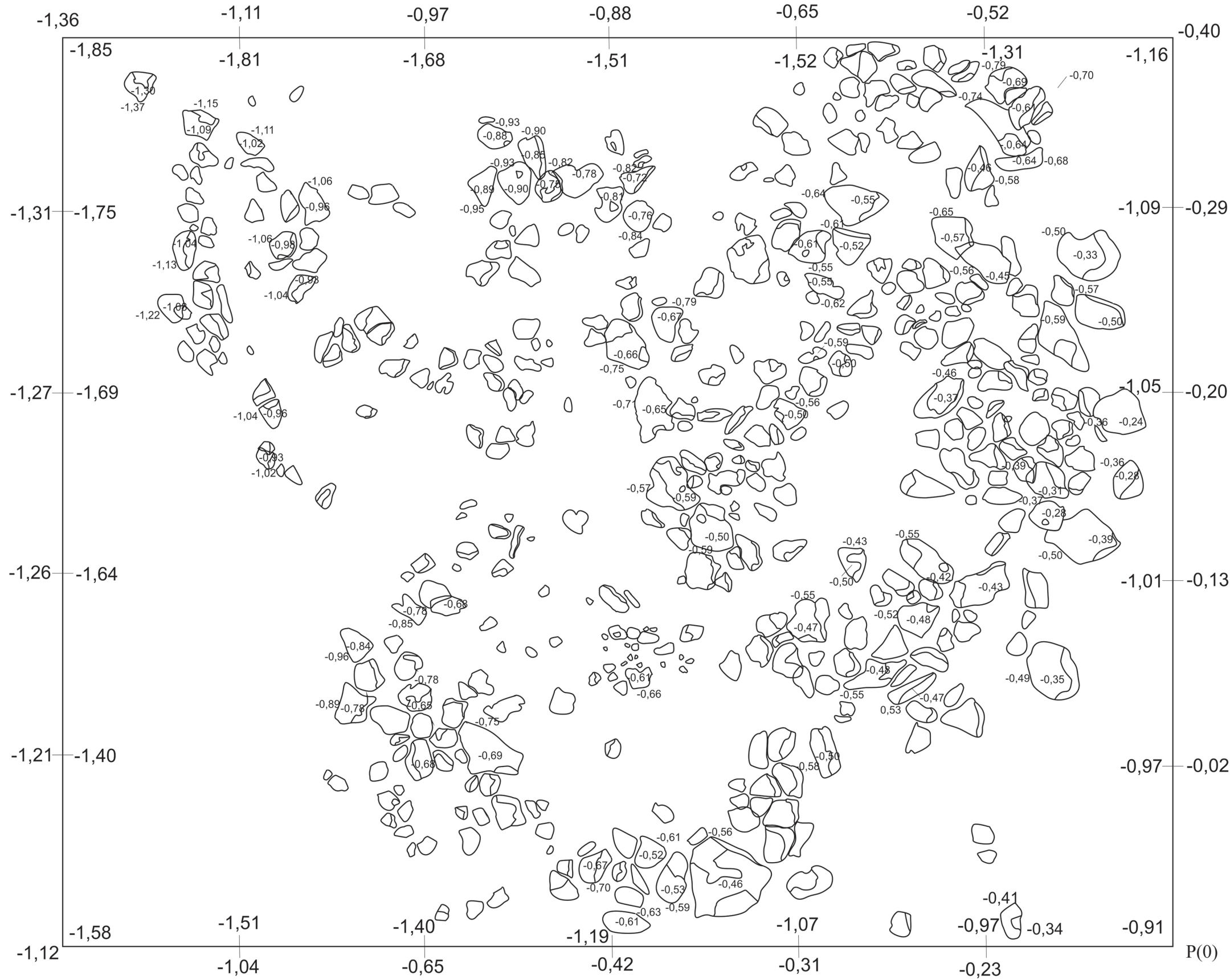

Рис. 5. Креслення контурів та профілів поховальних ям з кістяком в ямі №3

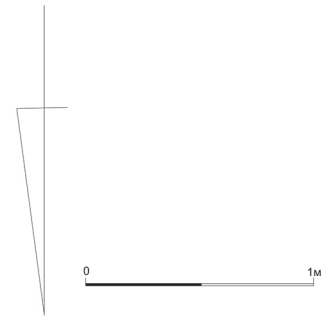
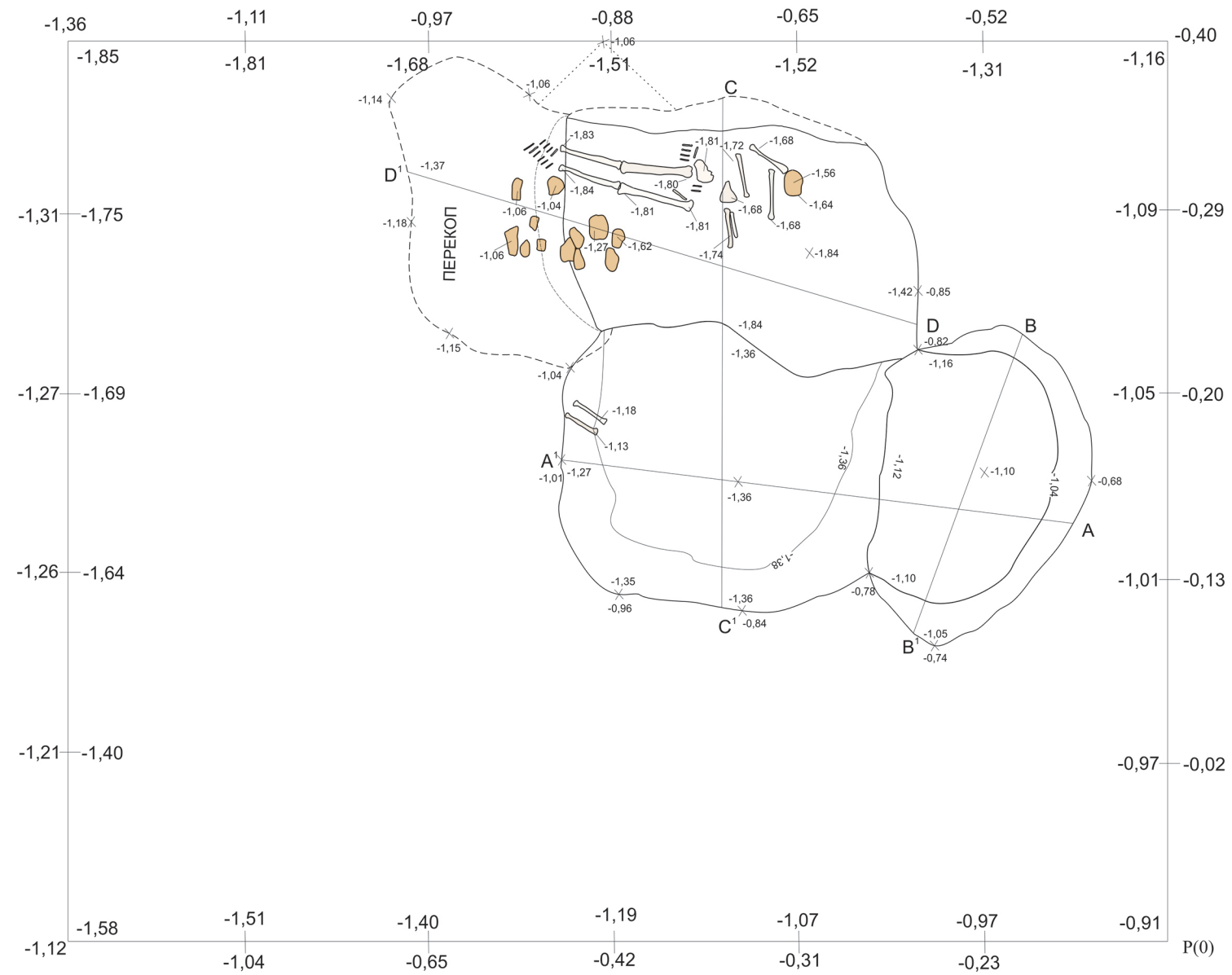
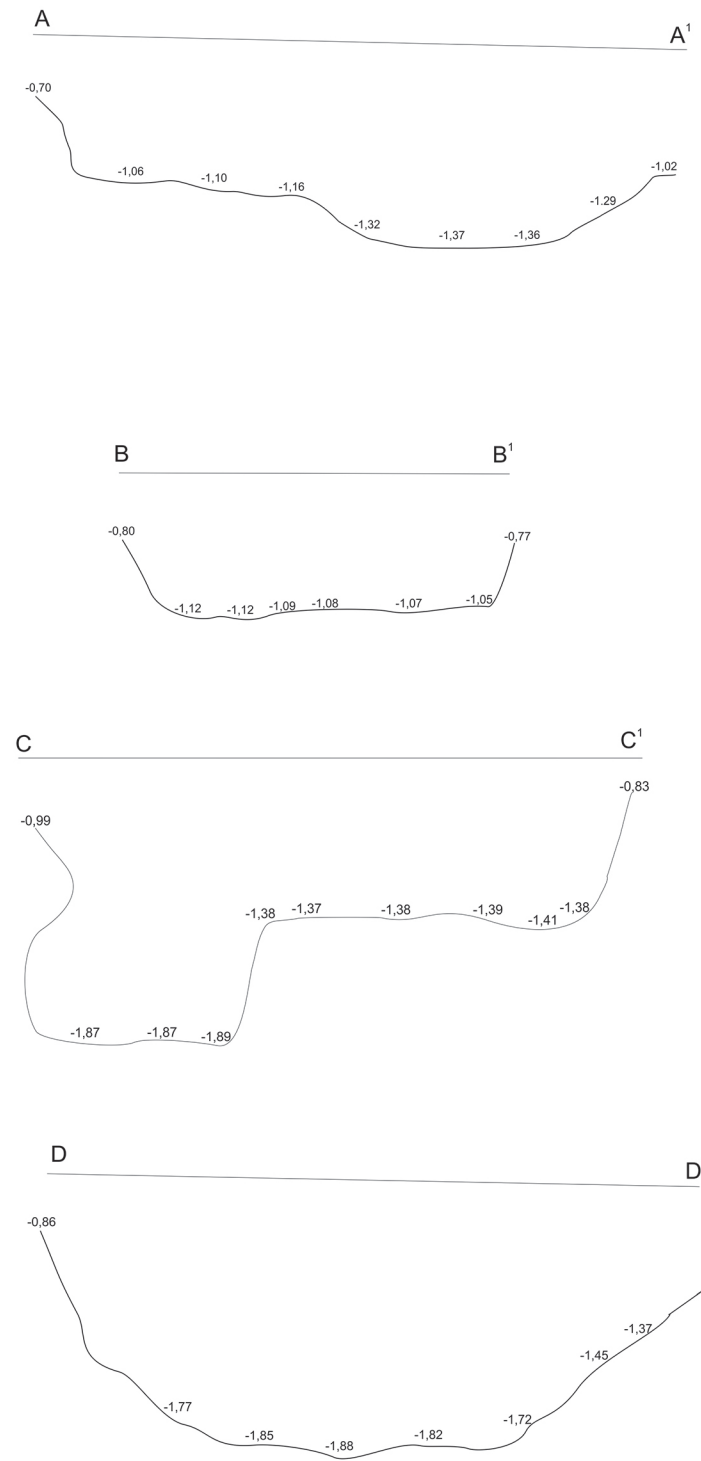
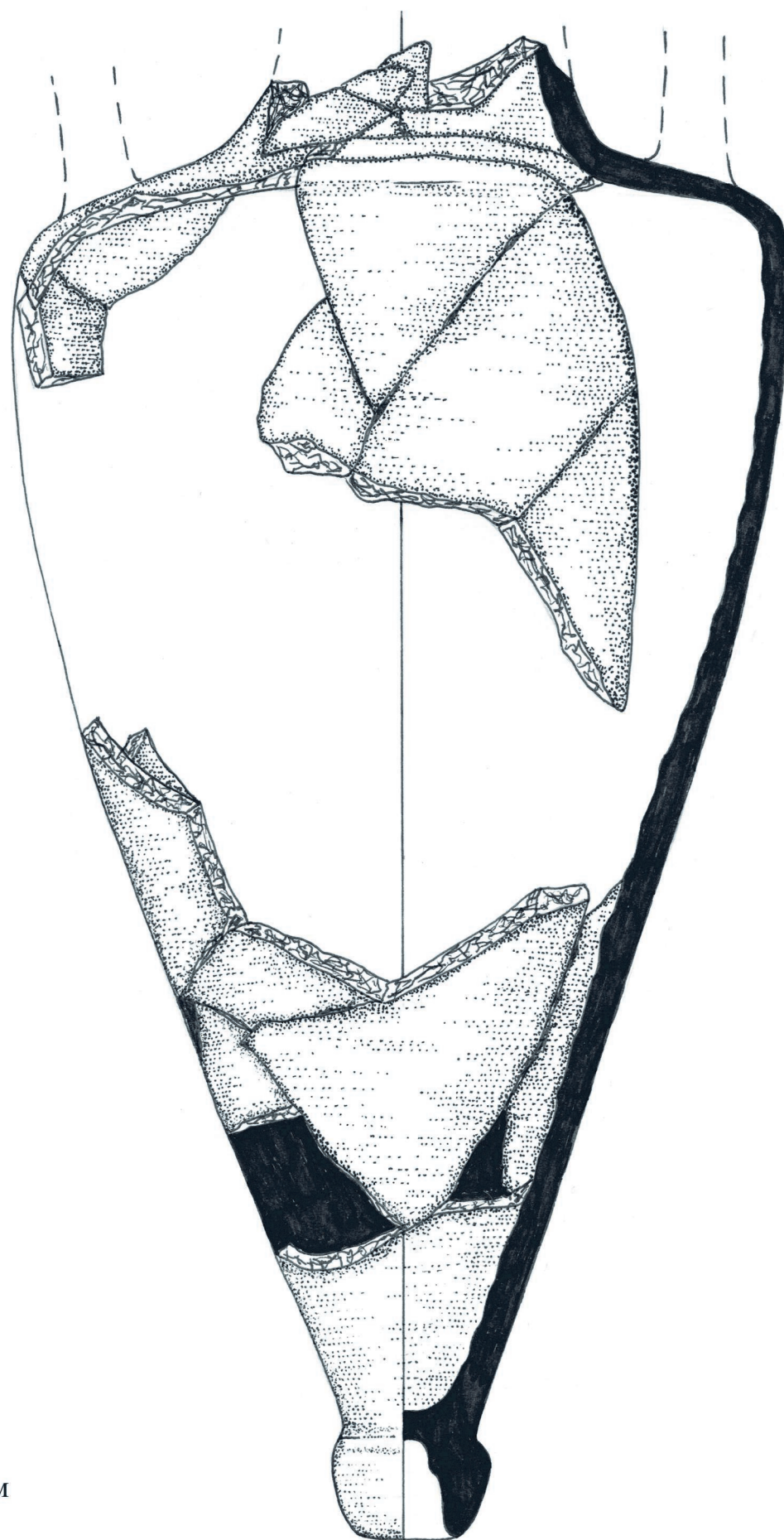

Рис. 6. Фото та креслення амфори хіоського типу

0 8cm